

DAIKTAVARDŽIO SAULĖ DARYBOS LIZDAS

Jolanta Vaskelienė, Greta Girdvilytė

Regionų plėtros institutas

Šiaulių universitetas

P. Višinskio g. 38,

LT-76352 Šiauliai, Lietuva

jolanta.vaskeliene@su.lt, greta.girdvilyte@gmail.com

ĮVADAS

Žodis *saulė*¹ ir juo žymimas denotatas lietuvių kultūroje, istorijoje ir kalboje reiškia daug: nuo senų senovės žmonės Saulę garbino kaip dievybę, laikė ją gyvybės tiekėja, turinčia ypatingų galių. Gyventojai, suprasdami dangaus kūno reikšmę ir svarbą šiame pasaulyje, jautė Saulei pagarbą – visa tai liudija dažnas žodžio minėjimas tiek dainose, tiek mitologijoje, vaizdavimas mene, apie saulę yra rašę mitologijos specialistai, filosofai ir literatūrologai – tam skirtos 2010 metų žurnalo *Inter-studia humanitatis* 10 numerio (L. Mačianskaitės, I. Baliulės, J. Nekrašiaus ir kt.) publikacijos (žr. Butkus 2010), J. Zabulytės (2004), P. Dundulienės (2008), D. Razausko (2011), J. Bubnelytės (2015), N. Laurinkienės (2017) ir kitų tyrėjų darbai. Veikalų, kuriuose būtų tyrinėjamas daiktavardis *saulė* kalboje, neaptikta. Šio tyrimo² objektu pasirinkti šaknį (arba vieną iš šaknų) *saul-* turintys dariniai. Straipsnio **tikslui** – išanalizuoti daiktavardžio *saulė* darybos lizdą – pasiekti iškelti tokie **uždaviniai**: 1) iš Lietuvių kalbos žodyno (LKŽe) išrinkti šaknį *saul-* turinčius darinius; 2) Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne (DLKT) ir Naujažodžių duomenyne (ND) ieškoti į žodynus neįtrauktų darinių su šaknimi *saul-*; 3) darinius suklasifikuoti ir išanalizuoti; 4) aptarti tarp darinių susiklosčiusius sinoniminius, antoniminius ir kt. santykius. Darbe taikyti aprašomasis analitinis, analizės, substitucijos ir interpretacijos **metodai** (darybinės analizės metodas taikomas darinio darybos būdai išsiaiškinti, darybinės, semantinės analizės, substitucijos ir interpretacijos metodai taikomi sudarant ir analizuojant bendrašaknių sinonimų, variantų, antonimų eiles).

¹ *Saulė* 1 'dangaus kūnas, aplink kurį skrieja Žemė ir kitos planetos', 2 'to dangaus kūno spinduliai, šviesa, atokaita' DLKŽ. Apie žodžio *saulė* kilmę, rekonstrukciją ir kt. žr. *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazėje*, plg. Skardžius 1996, 70; Sabaliauskas 1990, 51.

² Ši publikacija yra didesnio tyrimo (lietuvių kalbos leksemų, turinčių šaknį *saul-*) dalis.

1. DARYBOS LIZDAS: SAMPRATA, RYŠIAI TARP DARINIŲ

Lietuvių kalboje didelę savakilmių žodžių dalį sudarantys dariniai³ remiasi įvairiais pamatiniais žodžiais – veldiniais, skoliniais, dariniais. Taigi žodžiai daromi ir iš pirminių, ir iš antrinių žodžių, todėl neretai kalboje susidaro gausios žodžių darinių grupės, kurios jungia šimtus ar net daugiau žodžių turinčias **šeimas** (Keinys 1999, 15). Kaip teigia V. Urbutis, „[t]uo pačiu paprastuoju žodžiu gali remtis visa grupė darinių, kurie savo ruožtu kiekvienas gali eiti pamatu grupei kitų (antrojo laipsnio) darinių, pastaraisiais gali remtis dar tolimesni (trečiojo laipsnio) dariniai ir t. t. Taip susidaro darinių šeimos (su vienu paprastuoju žodžiu centre), dažnai apimančios daugybę žodžių su sudėtingais darybos santykiais“ (Urbutis 2009, 83). E. Jakaitienė tokių žodžių šeimas vadina **darybos lizdu** arba **žodžių lizdu**. Mokslininkė nurodo, kad „[i] darybos lizdą (arba žodžių lizdą) įeina tos pačios šaknies žodžiai. Vienas to lizdo žodis dažniausiai yra paprastas, iš nieko nepadarytas, o kiti padaryti iš to pirmojo arba kokio nors kito lizdui priklausančio žodžio“ (Jakaitienė 2010, 117; dar žr. Kazak 2004; apie anglų kalbos žodžių darybos būdus, darybos pakopas ir kt. žr. Grenbaum 1996, 435–476). Tarp to paties darybos lizdo žodžių susiklosto įvairių santykių – variantiškumo, sinonimijos, antonimiškumo⁴. Primintina, kad darybiniais variantais (DV) laikytini to paties darybos tipo ir tuos pačius pamatinius žodžius turintys dariniai, kurie skiriasi šalutinėmis darybos priemonėmis (priesagų ar priešdėlių variacijomis, galūnėmis, jungiamaisiais balsiais, šaknies balsių arba priebalsių kaita), o darybiniai sinonimai (DS) yra skirtingų darybos tipų bendrašakniai dariniai, turintys tokią pat darybinę, tokią pat arba panašią leksinę reikšmę (Vaskelienė 2000, 2013; plg. Župerka 2012, 38; Jakaitienė 2010, 124–126)⁵. Kartais bendrašakniai dariniai būna antonimai – turi bendrą šaknį, bet priešingas reikšmes ir skirtingus darybos afiksus, dažniausiai – priesagas, priešdėlius (Jakaitienė 2010, 137; apie antonimus su priešpriešos priešdėliais žr. Ermanytė 2008, 36–39). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad polisemiškas darinys sinonimų arba antonimų turi kuria nors (konkrečia) reikšme (apie DS polisemiją žr. Vaskelienė 2000, 24–26, plg. Jakaitienė 2010, 131).

³ Straipsnyje remiamasi žodžių darybos teorija, aprašyta gramatikose (LKG 1, 1965; DLKG), S. Keinio (1999), S. Ambrazo (1993; 2000; 2013), V. Urbučio (2009), E. Jakaitienės (2010) veikaluose. Dariniu laikomas žodis, padarytas ar funkcionuojantis kaip padarytas iš kito ar dviejų kitų žodžių, t. y. žymi tam tikrą dalyką ar reiškinį ne tiesiogiai, bet per tarpininką, kitą tos kalbos žodį ar kelis žodžius (LKE, 130; Ambrasas 1993, 8). Apie naujas žodžių darybos išvalgas žr. Smetona 2005.

⁴ Apie variantus, sinonimus, antonimus žr. KTŽ 1990, 20, 182–183, 225; LKE, 26–27, 488; Ermanytė 2008; Miliūnaitė 2009; Jakaitienė 2010, 113–142; Župerka 2012, 29–40.

⁵ Straipsnyje DS atskiriami brūkšniu (–), DV įstrižuoju brūkšniu (/) (DV šalutinės darybos priemonės paryškintos), darinių reikšmės pateikiamos iš LKŽe (nurodoma tik tuo atveju, kai remiamasi kitu šaltiniu, pvz., DLKŽ, ND).

2. DARYBOS LIZDAS

Daiktavardis *saulė* yra darybos lizdo, kurį sudaro 287 dariniai (223 daiktavardžiai, 43 būdvardžiai, 12 veiksmažodžių, 9rieveiksmiai), centras.

2.1. Pirmosios pakopos dariniai. Daiktavardis *saulė* eina darybos pamatu 213 darinių.

2.1.1. Daiktavardžiai. Lietuvių kalbos daiktavardžiai daromi visais keturiais pagrindiniais lietuvių kalbos žodžių darybos būdais, taip pat pasitaiko ir mišriosios darybos atvejų⁶. Kaip teigiama DLKG (86), „[l]ietuvių kalbos daiktavardžių tarpe žymiai dažnesni yra dariniai negu paprastieji žodžiai. Dauguma tų darinių yra vediniai ir tik nedidelė dalis – dūriniai.“ Dažniausi priesagų vediniai, po to eina galūnių vediniai, o mažiausiai daiktavardžių padaryta su priešdėliais. Priesagų ir galūnių vediniai skirstomi į darybos kategorijas (arba klases) (žr. LKG 1, 253–423; Keinys 1999, 36–69; DLKG, 86–145). Pasirinkti analizuoti dariniai bendrosioms tendencijoms nepaklūsta: iš daiktavardžio *saulė* sudaryti 184 daiktavardžiai, iš jų daugiausia (139) dūrinių (plg. 21 priešdėlio vedinys, 15 priesagų vedinių, 1 galūnės vedinys, 8 dariniai laikytini mišriosios darybos rezultatu).

2.1.1.1. Dūriniai. Iš 139 dūrinių, kurių vienas iš pamatinių žodžių yra daiktavardis *saulė*, 85 dūriniai yra su antruoju veiksmažodiniu sandu ir 54 dūriniai su antruoju daiktavardiniu sandu.

Dūriniai su antruoju veiksmažodiniu sandu sudaro maždaug ketvirtadalį visų dabartinės lietuvių kalbos sudurtiniu būdu padarytų daiktavardžių. Jų pirmas dėmuo dažniausiai būna daiktavardis, tačiau gali būti ir būdvardis, skaitvardis, įvardis arbarieveiksmis. Dažniausiai dūriniai iš daiktavardžio ir veiksmažodžio remiasi tokiu daiktavardžio ir veiksmažodžio junginiu, kur daiktavardžiu pasakomas veiksmažodžiu reiškiamas objektas, rečiau – veiksmo subjektas. Pasitaiko, kad daiktavardžiu žymimas dalykas yra ir kitaip susijęs su veiksmažodžiu (DLKG, 161; LKG 1, 463). Visi šiai grupei priklausantys analizuojami dūriniai sudaryti iš daiktavardžio *saulė* ir kokio nors veiksmažodžio. Kai kurie dūriniai primena veiksmažodžių abstraktus, kiti artimesni veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų arba vietų pavadinimams, kai kurių dūrinių pirmasis sandas nurodo veiksmo objektą.

23 dūriniai žymi botanikos augalų pavadinimus: 18 dūrinių įvardija graižaziedžių šeimos augalą dideliu žiedynu (*Helianthus*), 4 dūriniai įvardija kvapųjį raukšlį (*Heliotropium peruvianum*), o 1 – aukštąją raktažolę (*Primula elatior*).

⁶ Urbutis (2009, 340) teigia, kad mišriuoju būdu padarytų darinių formantas sudarytas iš dviejų dalių ir abi formanto dalys rodo skirtingą darybos būdą. Mišrusis darybos būdas (paprastai kompozicija-sufiksacija ir prefiksacija-sufiksacija) būdingesnis būdvardžiams irrieveiksmiams, bet pasitaiko ir daiktavardžiu.

18 DV laikytinų dūrinių⁷ remiasi žodžiais *saulė*, *gręžtis*, turi tokią pat reikšmę ('graižaziedžių šeimos augalas dideliu žiedynu (Helianthus)'), o skiriasi šalutinėmis darybos priemonėmis (jungiamaisiais balsiais, šaknies balsių kaita, galūne (gimine)⁸: *saulėgrąža* 2 / *saulagrąžė* / *saulagrąžis* / *saulagrįžė* / *saulagrįžis* / *saulagrūžė* / *saulagrūžys* / *saulėgraiža* / *saulėgrąžė* / *saulogrąža* / *saulogrąžas* / *saulogrąžė* / *saulogrąžis* / *saulogrįžis* / *saulėgręžė* / *saulėgręžis* / *saulėgrįžė* / *saulėgrožė*. R. Kazlauskaitės (2014, 86) teigimu, „[s]aulėgrąža suvokiama kaip tam tikros formos didelis švytintis, galintis judėti (svyruoti, siūbuoti ir kelti, lenkti, sukti žiedyną į saulę) arba išlaikyti pusiausvyrą objektas. Šie požymiai yra augalo pavadinimų metaforizacijos pagrindas“. Augalo pavadinimo kilmė atsispindi ir LKŽe pateiktame pavyzdyje: *Saulėgrąža tokį vardą gavo dėl to, kad jos žiedynas vis būna atsigręžęs į saulę* LKŽe. LKG (1, 466) rašoma, kad tais atvejais, kai pirmasis dėmuo remiasi *ė* kamieno daiktavardžiu, dūriniai arba neturi jungiamojo balsio, arba turi jungiamuosius balsius *-ė-*, *-ia-*. Atkreiptinas dėmesys, kad 7 DV eilės nariai turi jungiamąjį balsį *-ė-*, 6 sudaryti su *-a-*, 5 dūriniai turi jungiamąjį balsį *-o-*. A. Skardžiaus (1996, 417) teigimu, dūrinių su kamiengaliu *ė* jungiamasis balsis *-ė-* yra seniausias, o kiti jungiamieji balsiai (*-a-*, *-ia-*, *-o-*) atsiradę vėliau (žr. Skardžius 1996, 423–424).

Kvapųjį raukšlį pavadina 4 DV laikytini dūriniai, sudaryti iš *saulė*, *seka*. Jie skiriasi jungiamuoju balsiu ir galūne: *saulėsekė* / *saulseka* / *saulsekė* / *saulasekė*. Dar vienas augalo pavadinimas – *saulėkrašė* 'aukštoji raktažolė (Primula elatior)' – sudarytas iš daiktavardžio *saulė* ir veiksmažodžio *krešėti*⁹.

Didžiausią darinių grupę sudaro dūriniai, kurie įvardija saulės leidimąsi. 19 DV laikytinų dūrinių dėmenys remiasi tais pačiais žodžiais *saulė* ir *leistis*, reiškia tą patį ('saulės leidimosi laikas'), bet skiriasi šalutinėmis darybos priemonėmis. Kitą DV eilę sudaro taip pat saulės leidimosi laiką pavadinantys 6 dūriniai, sudaryti iš daiktavardžio *saulė* ir veiksmažodžio *pulti* (dariniai skiriasi jungiamaisiais balsiais, galūne (skaičiumi), tokią pat reikšmę turi DV laikytini taip pat saulės leidimąsi pavadinantys 4 dūriniai, sudaryti iš daiktavardžio *saulė* ir veiksmažodžio *sėsti* (dūriniai skiriasi jungiamuoju balsiu ir galūne). Taigi saulės leidimąsi iš viso pavadina 29

⁷ A. Skardžius veikalė *Lietuvių kalbos žodžių daryba* (1996, 402) darinius *saulėlydis*, *saulašarė*, *saulėgrąža*, *saulėkaita* ir kt. vadina sudėtiniais žodžiais (išsirutuliojusiais iš žodžių junginių).

⁸ Lietuvių kalboje galūnėmis realizuojamos gramatinės reikšmės, taigi skirtingas galūnes turintys daiktavardžiai gali skirtis gimine ir / ar skaičiumi.

⁹ D. Vaitkevičienė (2001, 108) teigia, kad raktažolės žiedai – rausvos spalvos, todėl gali būti siejami su raudonomis uogomis. Mokslininkė priduria, kad „raudona uogų spalva ir apvali forma jas [gėles] sieja ne tik su ugninėmis ašaromis, bet ir su kraujo lašais“, ji taip pat nurodo, kad „raudoną (kruviną) ašarą ar kraujo lašą primena ir besileidžianti raudona Saulė, pranašaujanti ar pranešanti apie pralietą kraują“ (Ibid. 109).

bendrašaknių sinonimų eilės nariai, kurioje yra 3 DV grupės: 1 *saulėlydis* 1 / *saulėlaida* / *saulėlaidas* / *saulėlaidis* / *sauleidis* / *saulleidis* / *saulėleida* / *saulėleidas* / 1 *saulėleidis* / *saulyleidis* / *saulolaida* / *saulolaidas* / *saulolaidis* / *sauloleidis* / *saullydis* / *saulolydis* / *saulėleidžiai* / *sauloleidžiai* / *saulolaidžiai*¹⁰ – *saulėpuolis* / *sauliapuoliai* / *sauliopusoliai* / *saulopusolis* / *saulpuolis* / *sauluopusolis* – *saulasėdis* / *saulėsėda* / *saulėsėdis* / *saulosėdis*. LKŽe pateikiama kai kurių dūrinių vartojimo pavyzdžių: *saulėlydžiu* sugrįžo jis, t. y. saulei leidanties. *Rytoj bus gražus oras, mat kokia graži saulėlaida. Saulėlaidai raudoni – vėjai būs. Saulėlaidy kilsta raudonos žaros prieš šaltį, vėjį. Saulėleida raudona – bus vėjo. Saulėleidis raudonas, gausim vėjo. Jau saulyleidis. Naktis saldesnė už švitas ir saulolaidas. Aš turiu būti namie su saulolaidžiu. Iki sauloleidžio pabaigsim. Turi ateiti pirm saulėtekio, o namo po saulolydžio. Saulėsėdos šviesa. Ežeras lyg Kuršių marios saulėsėdyje. Jau ir saulosėdis nebetoli – reikia skubintis namo. Jau saulėpuolis, reikia veršiai išjungtie. Buvo patys sauliapuoliai. Sauliopusoliais negulk (LKŽe). Nors šių artimos semantikos dūrinių kaita vienas kitu iš esmės galima (plg. *saulėlydžiu* / *saulasėdžiu* / *saulėpuoliu... sugrįžo jis*), dabartinėje kalboje įprasčiausias DLKŽ, BŽa pateiktas darinys *saulėlydis*.*

Kita leksine reikšme ('vakarų kraštas; vakarai') DV eilę sudaro jungiamuoju balsiu ir galūne (bei skaičiumi) besiskiriantys dūriniai *saulėlydis* 3 / *saulėlydė* / *saulalaidžiai* 2, o reikšmę 'nusileidusios saulės atšvaitas, spinduliai' turi DV laikytini dariniai *saulėlydžiai* / *saulėlaidžiai* / *saulalaidžiai* / *saulėlaidai* / *saulolydžiai* – šie dūriniai skiriasi galūne (skaičiumi), jungiamuoju balsiu, šaknies balsių ir priebalsių (*d* : *dž*) kaita.

DV laikytini ir saulės atšvaistą, spindulius reiškiantys jungiamuoju balsiu besiskiriantys dūriniai *saulėsėdžiai* ('žr. saulėlydžiai') / *saulasėdžiai* / *saulosėdžiai*. Be to, spindulius reiškiantys DV iš *saulė*, *leisti* ir *saulė*, *sėsti* laikytini DS: *saulėlydžiai* / *saulėlaidžiai* / *saulalaidžiai* / *saulėlaidai* / *saulolydžiai* – *saulėsėdžiai* / *saulasėdžiai* / *saulosėdžiai*. Nors dėl reikšmių panašumo darinių kaita vienas kitu iš esmės galima (*Saulėsėdžiai dega kai ugnis – bus vėjo* LKŽe – *saulėlydžiai* / *saulėlaidžiai* / *saulalaidžiai* / *saulėlaidai... dega*), jie yra riboto vartojimo žodžiai (pvz., *saulėsėdžiai* žinomas Utenos, Svėdasų, o *saulalaidžiai* Joniškio krašte), dabartinei kalbai neįprasti – DLKŽ, BŽa nepateiktas nė vienas šios sinonimų eilės narys.

DV laikytini ir 7 saulės sugrįžimą pavadinantys dūriniai, sudaryti iš *saulė*, *grįžti* – dūriniai skiriasi jungiamaisiais balsiais, šaknies balsių kaita, galūnėmis (gimine ir skaičiumi): *saulėgrąža*

¹⁰ DV eilės nariai skiriasi jungiamaisiais balsiais, šaknies balsių kaita, galūnėmis (kartu ir gimine, skaičiumi), vieno dūrinio (*sauleidis*) susilieję pirmojo dėmens galo ir antrojo dėmens pradžios priebalsis *l*.

1 / *saulėgrąžai* / *saulėgrąžas* / *saulėgrąžis* / *sauliagrįžis* / *saulėgrįža* / *saulėgrįžis*. Saulės tekėjimą pavadina 6 DV: jie remiasi daiktavardžiu *saulė* ir veiksmažodžiu *tekėti*, o skiriasi jungiamaisiais balsiais, galūne (skaičiumi, gimine): 1 *saulėtekis* 1 / *saulėteka* / *saulėtekiai* / *saulotekis* / *saulotekiai* / *saultekis*.

8 dūrinių pirmasis sandas žymi veiksmo objektą – saulę. Visi dūriniai pavadina saulės kaitinamą vietą ir laikytini DV bei DS (variantai sudaryti iš *saulė* ir *kaitinti*¹¹, jų sinonimais laikytini dūriniai *saulėkepis* ‘žr. saulėkaita 1’ ir *saulaspindis* ‘saulėkaita’): *saulėkaita* / *saulakaita* / *saulėkaitas* / *saulėkaitis* / *saulkaita* / *saulkaitė* – *saulėkepis* – *saulaspindis*. Bendrašakniai artimos semantikos dūriniai vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, jų substitucija vienas kitu galima be didesnių apribojimų (plg.: *Vė[ja]s neužputa, čia pats saulėkaitis* LKŽe – *čia pati (pats) saulakaita / saulėkaita / saulėkaitas...*), bet skiriasi dūrinių vartosena, paplitimas (nei LKŽe, nei LKŽPK nepateikta iš A. Kuršaičio žodyno į LKŽe įtraukto dūrinio *saulkaita* vartosenos pavyzdžių, jų nerasta ir DLKT; apskritai dabartinėje kalboje aptariama reikšmė įprasta vartoti DLKŽ, BŽa pateiktą dūrinį *saulėkaita*).

Veikėjų pavadinimams artimi antonimais laikytini dūriniai *saulėvengis*, *-ė* (‘kas vengia saulės’) ir *saulėmėgis*, *-ė* (‘kas mėgsta saulę’). Jie remiasi daiktavardžiu *saulė* ir veiksmažodžiais *vengti*, *mėgti*. Iš daiktavardžio *saulė* ir veiksmažodžio *dengti* sudarytas žodynuose nefiksuotas, bet DLKT rastas dūrinys *saulėdengė*: *Nusisuku ir užlipu į terasą. Saulėdengė nuleistos*. DLKT. Šis darinys vartojamas nuo saulės apsaugančių užuolaidų reikšmė.

Dūriniai su antruoju daiktavardiniu sandu. Dūriniai su antruoju daiktavardiniu sandu sudaro beveik tris ketvirtadalius visų dabartinės lietuvių kalbos sudurtiniu būdu padarytų daiktavardžių. Jų pirmas dėmuo dažniausiai būna daiktavardis, būdvardis arba skaitvardis, o rečiau – veiksmažodis,rieveiksmis, prielinksnis ir įvardis (DLKG, 151; LKG 1, 437). Pagal sandų reikšmių tarpusavio santykį dūriniai iš dviejų daiktavardžių gali būti prijungtiniai (determinatyviniai) arba sujungtiniai (kopuliatyviniai). Determinatyviniais laikomi tokie dūriniai, kurių vienas sandas apibrėžia kitą, susiaurindamas jo reikšmę, o kopuliatyviniais – dūriniai, kurių sandai vienas kito neaiškina, yra lygiai tokie pat savarankiški, tačiau tokių dūrinių nėra daug (DLKG, 151; Keinys 1999, 70). Vienų determinatyvinių dūrinių leksinė reikšmė iš esmės nesiskiria nuo darybinės reikšmės, kitų skiriasi. Perkeltinę reikšmę turintys dūriniai, sudaryti iš dviejų daiktavardžių, skirstomi į metoniminius, metaforinius ir metoniminius–

¹¹ Dariniai remiasi nepriesaginiu veiksmažodžio *kaitinti* kamienu (daugiau žr. Urbutis 2009, 237), skiriasi jungiamaisiais balsiais ir galūne (gimine).

metaforinius (LKG 1, 440–441; DLKG, 151–152). Jakaitienė (2010, 90) teigia, kad metaforinė reikšmė susiformuoja, kai „žodis, pavadinantis vieną dalyką, sąmoningai keičiamas žodžiu, įvardijančiu kitą dalyką, dėl vienokio ar kitokio tų dalykų panašumo“, o „[j]ei žodžio perkėlimo pagrindas – loginis pavadinamų dalykų ryšys, naujai susidariusi perkeltinė reikšmė yra metoniminė“. Tokius dūrinius atskirti neretai sudėtinga, nes vieni gali įžvelgti panašumą, o kiti – loginį ryšį tarp sąvokų (ne veltui tropui, turinčiam ir metaforos, ir metonimijos požymių, imtas taikyti metafonimijos terminas (Župerka 2012, 64).

Beveik visi šiai grupei priklausantys analizuojami dūriniai (53 iš 54) sudaryti iš dviejų daiktavardžių, absoliučios daugumos (53) dūrinių pirmasis dėmuo remiasi daiktavardžiu *saulė*. Visi dūriniai determinatyviniai, dažniausiai turi perkeltinę reikšmę, t. y. jų leksinė reikšmė skiriasi nuo darybinės. LKG (1, 441) rašoma, kad metaforinių dūrinių antruoju dėmeniu nurodomas dalykas yra panašus į sudurtiniu žodžiu žymimą dalyką, dažniausiai į augalą arba gyvį, o rečiau – į daiktą. Dūrinytis, kurio pirmasis dėmuo remiasi daiktavardžiu *saulė*, o antrasis koku nors daiktavardžiu, dažniausiai (26) žymi augalą, retai dūriniiais pavadinamas gyvis arba daiktas (po 2 dūrinius).

Nemaža grupė dūrinių sudaryti iš *saulė*, *žolė* ir pavadinama saulėgražą¹²: 7 DV *saulažolė* / *saulžolė* / *saulėžolė* / *saulėžolis* / *saulažolis* / *sauliažolė* / *sauliažolis* (dūriniai skiriasi jungiamaisiais balsiais ir galūne (gimine), iš šios DV eilės tik *saulažolė* užfiksuotas DLKŽ, į BŽa neįtrauktas nė vienas eilės narys). Tokią pat leksinę reikšmę turi 3 DV, sudaryti iš *saulė*, *žolynas*: *saulėžolynis* ‘žr. saulėžolė 1’ / *saulažolynis* / *sauliažolynis* (dūriniai skiriasi jungiamuoju balsiu), tokią pat reikšmę turi ir dūrinytis *sauliadryžis* (‘žr. saulėgraža 2’¹³). Augalą (*Helianthus annuus*) pavadinama botanikos termino pažymą LKŽe turintis dūrinytis *saulkrėslis* ir dūrinytis *saulėkrėslis* (2 ‘žr. saulkrėslis’).

Variantiškai vadinamas dar vienas saulę primenantis augalas (‘saulenis (*Helianthemum*)’): DV *saulėžiedė* / *saulėžiedis* / *saulžieda* / *saulžiedė* (dūriniai skiriasi jungiamuoju balsiu ir galūne (gimine), *saulėžiedė* ir *saulžiedė* LKŽe turi botanikos termino pažymą, nė vienas iš DV neįtrauktas į DLKŽ, BŽa).

Augalą pavadinama 4 DV laikytini dūriniai, sudaryti iš *saulė*, *krėslas* (dūriniai skiriasi jungiamaisiais balsiais, šaknies balsių kaita, galūne (gimine): *saulėkrėslis* bot. ‘paprastoji bitkrėslė (*Tanacetum vulgare*)’ / *saulakrėslis* / *saulėkrėslas* / *saulėkraslė* / *saulėkrėslis* 1. Šio augalo žiedai

¹² Visi dūriniai turi nuorodą ‘žr. saulėgraža 2’ (*saulėgraža* 2 ‘graižaziedžių šeimos augalas dideliu žiedynu (*Helianthus*)’).

¹³ Šio dūrinio vartosenos pavyzdžių nėra nei LKŽe, nei LKŽPK, jų nerasta ir DLKT.

ne tik primena saulutes (apvalūs, geltoni), bet ir kėdę (*krėslas* ‘kėdė be atlošo, taburetė’ LKŽe). Iš šių tapačios semantikos DV tik *saulėkrėslis* LKŽe turi botanikos termino pažymą, taigi jis vartotinas tam tikro stiliaus tekstuose (į DLKŽ, BŽa neįtrauktas nė vienas dūrinys). Tais pačiais pamatiniais žodžiais remiasi dūrinys *saulėkrėsliai* (‘bitkrėšlių arbata, geriama kaip vaistai’).

DV eilę sudaro 3 augalo pavadinimą reiškiantys iš daiktavardžių *saulė*, *ašara* sudaryti dūriniai: botanikos pažymą LKŽe turintis, DLKŽ ir BŽa fiksuotas dūrinys *saulašarė* ‘saulašarinių šeimos vabzdžiais mintantis augalas (Drosera)’ / *saulėašarė* / *saulašara*. Vaitkevičienė nurodo, kad saulės ašaros yra regimos ir botaniniame kontekste: taip „vadinamos žolės, kurias kaip ženklą paliko Saulė, aplankiusi žmogų“ (Vaitkevičienė 2001, 107). Urbutis (2009, 91) teigia, kad šis dūrinys yra poetiškas savo prigimtimi, o jo ryšys metaforiškas – „augalas taip pavadintas dėl lapų plaukelių leidžiamo skysčio lašelių, spindinčių saulėje ir palygintų su ašaromis“.

Augalų pavadinimai yra 4 dūriniai *saulyrųkštės* (: *saulė*, *rykštė*) ‘tokia kambarinė gėlė’ (jo vartosenos pavyzdžių nėra LKŽe, nerasta ir LKŽPK, DLKT), *saullapis* (: *saulė*, *lapas*) ‘toks augalas’ ir botanikos pažymą LKŽe turintys 2 dūriniai *saulyraža* (: *saulė*, *ražas*) ‘toks augalas (Heliosciadium)’, *saulyrožė* (: *saulė*, *rožė*) ‘paprastasis saulenis (Helianthemum nummularium)’. Dūrinys *saulyrožė* metaforiškas: jį su saule sieja spalvos (augalas gali būti raudonas, rausvas, geltonas) ir apvalios formos panašumas: „[r]audona spalva ir apvali forma yra pagrindiniai požymiai, jungiantys Saulės ir rožės figūras. Liaudyje rožėmis vadinamos raudonai arba rausvai žydinčios gėlės, kurių žiedo vainikas turi apvalų kontūrą“ (Vaitkevičienė 2001, 37); ten pat priduriama, kad rožėmis vadinami nebūtinai tik raudoni augalai, jie gali būti ir rožinių, rausvų ar ryškių atspalvių (Ibid.).

Augalo pavadinimas *saulyakis* (: *saulė*, *akis*) neįtrauktas į LKŽe, LKŽPK, BŽa, DLKŽ, bet jo vartosenos pavyzdžių rasta DLKT (jis pateiktas ir Lietuvos Respublikos terminų banke), pvz.: *Dar žydi vasaros gėlės – gajardijos, rudbekijos, saulyakiai, ežiulės, savo žydėjimu persipindamos su rudeninėmis saulainėmis, smulkiažiedėmis chrizantemomis, rykštenėmis, astrais* DLKT.

Dūrinys *saulypečvietė* remiasi daiktavardžiu *saulė* ir bendrinei kalbai neteiktinu slavizmu *pečvietis*. Tai graižaziedžių šeimos augalo, panašaus į ramunę, pavadinimas. Dūrinys yra metaforinis – ramunės žiedo forma primena mažą saulę, taip pat geltona spalva viduryje gali būti suprantama kaip saulė, o balti lapeliai – kaip jos spinduliai. Šiuo atveju augalas gali būti suvokiamas kaip atspausdintas saulės ženklas, maža jos dalis. Pasakytina, kad tai pasyviosios vartosenos žodis – LKŽe nepateikta jo vartojimo pavyzdžių, jų nerasta LKŽPK, DLKT.

DV laikytini **gyvį** (žuvį) žymintys dūriniai, sudaryti iš *saulė*, *žuois*: *saulažuvė* ‘blizgė (Leucaspis delineatus)’ / *sauliažuois*. Žuois taip pavadinta dėl jos blizgėjimo saulės šviesoje. Šviečiant saulei, žuvies judėjimą ir judrumą vandenyje taip pat dar būtų galima susieti su vis pasirodančiais ir išnykstančiais saulės spinduliais. Į DŽKŽ, BŽa įtrauktas tik dūrinys *salažuvė* (jis DLKŽ ir LKŽe turi zoologijos termino pažymą).

DS porą sudaro daiktą žymintys dūriniai *saulakmenis* (: *saulė*, *akmuo*) ‘brangakmenis heliotropas’ ir *saulakuolas* (: *saulė*, *kuolas*) ‘žr. saulakmenis’. Dūriniai metaforiškai – akmens geltonas, auksinis spindesys siejamas su saulės šviesa ir spinduliais. Brangakmenį įvardijančių DS vartosenos pavyzdžių neaptikta nei LKŽe ir LKŽPK, nei DLKT, jie neįtraukti į DLKŽ, BŽa, vadinasi, dabartinėje lietuvių kalboje jie nėra aktyviai vartojami.

LKG (1, 440) teigiama, kad metoniminių dūrinių antruoju dėmeniu gali būti nurodoma kūno dalis (tokiu atveju dūrinys žymi žmogų arba gyvį), rečiau – augalo dalis (tokiu atveju dūrinys yra augalo pavadinimas), o mažiausiai antruoju dėmeniu nurodoma yra daikto dalis (tokiu atveju dūrinys žymi negyvo daikto pavadinimą). Kai kurie dūriniai, kurių vienas iš pamatinių žodžių yra daiktavardis *saulė*, yra metoniminiai, pvz., DV laikytini mėnulio pavadinimai, sudaryti iš *saulė* ir *brolis*: *saulabrolis* ‘mėnulis’ / *saulbrolis* / *sauliabrolis*. Pavadinama remiantis loginiu ryšiu: tiek saulė, tiek mėnulis – šviesuliai. Be to, saulė dažniausiai siejama su diena, o mėnulis – su naktimi, todėl galima teigti, kad jie susiję giminystės ryšiu¹⁴. Tik dūrinys *saulabrolis* įtrauktas į BŽa, DLKŽ (pastarajame žodyne turi žemaitybės pažymą).

DV laikytini ir iš tų pačių pamatinių žodžių sudaryti reikšmę ‘abiejose saulės pusėse matomi šviesūs stulpai (ppr. šalant per saulėtekį ar saulėlydį)’ turintys 3 daugiskaitiniai dūriniai: *saulėbroliai* / *saulabroliai* / *sauliabroliai*. Šiuo atveju taip pat galima įžiūrėti loginį ryšį – šviesos stulpai abipus saulės yra panašūs, gali būti suvokiami kaip du broliai. Jų DS laikytinas tokią pat reikšmę turintis dūrinys *saulaštulpiai* (‘žr. saulabroliai’) – jo antrasis dėmuo remiasi LKŽe pateiktu daiktavardžiu *štulpas* (‘žr. 1 stulpas 1’ LKŽe). Nuo darybinės reikšmės nutolusios dūrinio *saulėkirmis* (: *saulė*, *kirmis* 1 ‘žr. kirmėlė’) ‘jonvabalo vikšras, saulės šunelis’ ir zoologijos termino pažymą LKŽe turinčio dūrinio *saulėgyviai* (: *saulė*, *gyvis* ‘gyvas daiktas, gyva būtybė’) ‘pirmuonių gyvūnų būrys (Heliozoa)’ leksinės reikšmės.

DLKT rastas į žodynus neįtrauktas dūrinys *saulėkalnis* (: *saulė*, *kalnas*). Iš pateiktų pavyzdžių galima numanyti, kad dūriniu apibūdinami saulės apšviesti kalnai: *kai kurie taip sako* –

¹⁴ Apie saulę ir mėnulį (jie kartais vadinami broliu ir seserimi, motina ir tėvu) žr. Vaiškūnas 1992, Klimka 2003 ir kt.

tas kalniukas yra nuolat Saulės apšviestas, užtai ir **saulekalnis**. Pas mus yra du **saulekalniai** Akmenos pakrantėse. Dar vienas **saulekalnis** yra prie Jūros upės, bet jau Tauragės rajone DLKT.

Kai kurių dūrinių leksinė reikšmė iš esmės sutampa su darybine, o pirmuoju dėmeniu nurodoma paskirtis, priklausymas, vieta ir pan. Veikiausiai tiesioginę reikšmę turi dūrinys **rytsaulė** (: *rytas, saulė*) – LKŽe jo reikšmė nenurodyta, bet pateiktas pavyzdys: *Trečion vainon, vadinamon rytsaulė, ji labai anksti rytelyj kėlė* LKŽe. Šio dūrinio vartosenos pavyzdžių nerasta nei LKŽPK, nei DLKT, bet pastarajame yra pavyzdžių su panašios reikšmės žodžių junginiu *ryto saulė: pažadino birželio mėnesio ryto saulė. Aštuntą valandą ryto saulė dar buvo žemai, bet jau kepino lygumą. Per darbą nežinojau, ar tai ryto saulė, ar vakaro – šviesu, ir tiek* DLKT. Beje, **rytsaulė** yra vienintelis dūrinys iš dviejų daiktavardžių, kai *saulė* eina antruoju dėmeniu, visų kitų dūrinių šiuo daiktavardžiu remiasi pirmasis dėmuo. Dūrinių *sauletakis* (: *saulė, takas*) ‘saulės takas’ ir fotografijos termino pažymą LKŽe turinčio dūrinio *saulegaubtis* (: *saulė, gaubtas*) ‘tam tikras gaubtelis, apsaugantis objektyvą nuo saulės spindulių’, *sauleskėtis* (: *saulė, skėtis*) ‘skėtis nuo saulės’, *saulesargis* (: *saulė, sargas*) ‘žr. sauleskėtis’ ir *sauiasargis* (: *saulė, sargas*) ‘žr. saulesargis’ pirmuoju dėmeniu nurodoma **paskirtis**. Pastarieji trys tokią pat leksinę reikšmę turintys dūriniai susiję variantiškumo ir sinonimijos santykiu: *sauleskėtis* – *saulesargis* / *sauiasargis* (beje, neatmestina, kad DV antrasis dėmuo remiasi veiksmažodžiu *sergėti*). Darinių kaita galima be didesnių apribojimų, plg. *Skėtis atstoja ir lietsargį, ir saulesargį* LKŽe – *atstoja sauleskėtį / sauiasargį; Tuo tarpu prisiartino dvi merginos su sauiasargiais* LKŽe – *merginos su saulesargiais / sauleskėčiais*. Nė vienas dūrinys neįtrauktas į DLKŽ, BŽa, jų vartosenos pavyzdžių nerasta ir DLKT, todėl galima teigti, kad jie dabartinėje lietuvių kalboje nėra paplitę. Dūrinio *sauledievis* (: *saulė, dievas*) ‘saulės dievas’ antrasis sandas nurodo **priklausymą**. Netipiškos darybos neologizmo pažymą LKŽe turintis darinys *saugrįžvieta* ‘sf. atogrąžos’ veikiausiai remiasi trimis pamatiniais žodžiais: *saulė, grįžti, vieta*. Šis DLKŽ, BŽa nefiksuotas darinys LKŽe iliustruojamas vieninteliu Jurgio Pabrėžos raštų sakiniu: *Auga saugrįžvietose cielo svieta*, DLKT rastas 1 šio darinio vartosenos pavyzdys (iš *Terminologijoje* paskelbtos publikacijos): *A. Pabrėža tropiką motyvavo solsticija – saugrįžvieta* (LKŽ XII) DLKT.

DLKT rastas į žodynus neįtrauktas dūrinys iš **būdvardžio ir daiktavardžio** – *naujasaulė* (: *naujas, saulė*) turi tiesioginę reikšmę: *o naujapasauliui kaip naujasaulė turėjo šviesti ryški ir skaisti reklama* DLKT. Atkreiptinas dėmesys į greta pavartotus analogiškos darybos tokį pat dėmenį turinčius dūrinius *naujapasaulis, naujasaulė*.

2.1.1.2. Priešdėlių vediniai. 21 vediniai yra sudaryti prie pamatinio žodžio *saulė* pridėdant priešdėlius *at-*, *į-*, *nuo-*, *pa-*, *po-*, *pra-*, *prie-* (*pry-*), *prieš-*, *už-* (*užu-*)¹⁵. 4 bendrašakniai DV ir DS santykiais susiję vediniai pavadina vietą prieš saulę: *įsaulis* ‘vieta prieš saulę, saulėkaita, šutra’ / *įsaulė* ‘žr. įsaulis’ – *atsaulis* ‘vieta prieš saulę, įsaulis’ – *priešsaulis* ‘vieta prieš saulę, saulės atokaita’. DS vartojami panašioje leksinėje aplinkoje ir gali būti sukeisti vietomis iš esmės nepakeisdami konteksto prasmės (plg.: **Įsaulėj** *sniego nebėra* LKŽe – *įsaulyje* / *atsaulėje* / *priešsaulyje sniego nebėra*), vis dėlto dabartinėje lietuvių kalboje įprastesni priešdėlio *į-* vediniai: *įsaulis* pateiktas DLKŽ, *įsaulė* ir *įsaulis* fiksuoti BŽa, DLKT daugiausia pavyzdžių rasta su vyriškosios giminės daiktavardžiu *įsaulis* (37, plg. su *įsaulė* 3, sakinių su *atsaulis*, *priešsaulis* DLKT nerasta).

Saulės apšviestą vietą pavadina galūne (ir gimine) besiskiriantys DV 2 *pasaulė* ‘žr. 2 pasaulis 1’ / 2 *pasaulis* 1 ‘saulės apšviečiama vieta’ (abu dariniai pateikti LKŽe, bet neįtraukti į DLKŽ, BŽa). 5 priešdėlių vediniai pavadina saulės neapšviestą arba mažiau apšviestą vietą: *nuosaulė*, *nuosaulis*, 3 *pasaulis*, *užsaulis* ir *užusaulis*. 3 DV ir DS santykiais susiję tą patį pamatinį žodį *saulė* turintys vediniai pavadina mažiau saulės apšviestą vietą: *nuosaulė* ‘vieta, mažiau apšviečiama saulės’ / *nuosaulis* ‘pavėsis, paunksmė’ – 3 *pasaulis* ‘saulės neapšviečiama vieta’ – *užsaulis* ‘saulės neapšviečiama vieta, pavėsis, ūksmė’ / *užusaulis* ‘žr. užsaulis’. Šie bendrašakniai dariniai vartojami panašioje leksinėje aplinkoje (**Pasauly** *sniegas kartais išsilaiko net iki Sekminių* LKŽe; **Nuosaulė** *serbentam tinka* LKŽe; *Eime, mama, nuosaulin, taip šilta* LKŽe; **Užsaulė**[je] *niekas neaugo* LKŽe; **Užusauly**[je] *daug vėšiau* LKŽe), todėl jų substitucija iš esmės galima, plg. *serbentam tinka nuosaulis* / *pasaulis* / *užsaulis* / *užusaulis*; *nuosaulėje* / *nuosauly vėšiau* ir pan. Atkreiptinas dėmesys, kad į DLKŽ, BŽa įtrauktas tik priešdėlio *už-* vedinys *užsaulis*, o DLKT rastas tik vienas vedinio *nuosaulis* vartosenos pavyzdys (*per vasaros kaitrą kiekvienas rasdavo nuosaulį ir vėšą* DLKT), taigi visų šių darinių vartoseną dabartinėje lietuvių kalboje reta.

DV laikytini priešdėlio variantus turintys 3 vediniai **priesaulis** 2 ‘saulės atšvaitas, stulpas, matomas per speigus saulėtekiu ar saulėlydžiu, saulabrolis’ / **prysaulė** ‘žr. priesaulis 2’ / **prysaulis** 2 ‘saulės atšvaitas, stulpas, matomas per speigus saulėtekiu ar saulėlydžiu, saulabrolis’¹⁶.

¹⁵ Straipsnyje jie laikomi priešdėlių vediniais (remiamasi LKG 1, 423–436; DLKG, 145–150; Pakerys 1994, 247–262), Paulauskienė (1994, 92–97) tokius darinius skiria prie dūrinių.

¹⁶ Atkreiptinas dėmesys, kad priešdėlių vedinių reikšmių apibrėžtyse turėtų būti pavartota daugiskaitos forma *saulabroliai* (‘abiejose saulės pusėse matomi šviesūs stulpai (ppr. šalant per saulėtekį ar saulėlydį)’ LKŽe), o ne vienskaita *saulabrolis*, turintis reikšmes ‘mėnulis’, ‘nerimtas, nepastovus žmogus’ LKŽe.

DLKG (145) teigiama, kad su priešdėliais *pa-* sudaryti vediniai paprastai žymi vietą. Būtent tokie ir yra LKŽe rasti 4 vediniai. DV laikytini 2 priešdėlio *pa-* vediniai 1 *pasaulis* 1 ‘visa žemė; Žemės rutulys’ / 1 *pasaulė*, kitą DV eilę sudaro taip pat priešdėlio *pa-* vediniai *pasauliai* ‘dangus apie saulę’ / 3 *pasaulė* ‘žr. pasauliai’ – LKŽe atskirais antraštiniais žodžiais einantys skirtingas reikšmes turintys vediniai skiriasi skaičiumi (ir galūne). Į DLKŽ, BŽa įtrauktas tik įprastas dabartinei kalbai daiktavardis *pasaulis* (beje, DLKŽ turintis kiek kitokias, nei pateikta LKŽe, reikšmes).

Su priešdėliais *at-*, *po-*, *pra-* sudaryti 3 vediniai: *atsaulė* ‘toks šviesumas arti saulės’, *posauliai* ‘tolybės’, *prasaulis* ‘prošvaistė’, Priešdėlių *po-*, *prieš-* vediniai dažniausiai žymi vietą arba daiktą, priešdėlio *pra-* ir *at-* vediniai – vietą (LKG 1, 431–434; DLKG, 148–149), taigi iš daiktavardžio *saulė* sudaryti priešdėlių vediniai turi tipišką darybines reikšmes.

2.1.1.3. Priesagų vediniai. Iš visų daiktavardinių darinių 15 žodžių yra vediniai, sudaryti prie pamatinio žodžio *saulė* pridėdant kokią nors priesagą (*-elė*, *-utis*, *-ukė*, *-uotė*, *-utė*, *-utis*, *-ainė*, *-enis*, *-inė*, *-ininkas*, *-ėka*, *-yka*, *-yna*, *-ynai*, *-ynas*). Pagal darybinę reikšmę vediniai priklauso deminutyvų ir vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų kategorijoms.

Deminutyvais (mažybiniais daiktavardžiais) dažniausiai laikomi mažybinės ir maloninės reikšmės žodžiai, esama didinamųjų ar menkinamųjų darinių (DLKG, 87; Keinys 1999, 51). 6 iš daiktavardžio *saulė* išvesti priesagų vediniai, turintys deminutyvų kategorijai būdingas priesagas, nėra tikrieji deminutyvai¹⁷. Iš daiktavardžio *saulė* sudaryti 6 variantiškumo ir sinonimijos santykiu susiję vediniai pavadiną tą patį augalą: *saulutė* ‘graižaziedžių šeimos augalas, panašus į ramunę (Bellis)’ / *saulutis* / *saulučiai* – *saulelė* – *saulukė* – *sauluotė*. Nors šių artimos semantikos bendrašaknių darinių kaita vienas kitu galima be didesnių apribojimų (plg. *Saulutė raudonai žydi daržely* LKŽe – *saulutis* / *saulučiai* / *saulelė* / *saulukė* / *sauluotė* žydi), botanikos termino pažymą LKŽe turi *saulelė* ir *saulutė*, DLKŽ pateiktas tik terminas *saulutė*, taigi tam tikro stiliaus tekstuose jie ir vartotini. Be to, nei LKŽe, nei LKŽPK nėra vedinio *sauluotė* vartosenos pavyzdžių, jų nerasta ir DLKT, todėl galima teigti, kad šis žodis augalo reikšme nėra vartojamas arba vartojamas labai retai (ir tai neužfiksuota)¹⁸.

¹⁷ Primintina, kad deminutyvai sudaromi kone iš visų daiktavardžių, o į LKŽe dedami tik specialias reikšmes turintys deminutyvai.

¹⁸ DLKT rasta ir tikrųjų deminutyvų *saulelė*, *saulukė*, *saulutė*, *saulytė* ir *saulužė* vartosenos pavyzdžių: *tuoj saulelė jdienos, eisim kasti. Anksti rytelį saulukė tekėjo. Lietus liovėsi, pasirodė saulutė. O rytas gražus, o kad užkaitina pagriovy saulytė, atkuntu sušilęs, ir krūtinė nebesikilnoja. Vieversėlis danguje, ėriukas pievoje, saulužė danguje* DLKT.

Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimais laikomi daiktavardžiai, žymintys asmenį, gyvą būtybę ar daiktą pagal kurią nors būdingą ypatybę (LKG 1, 340; DLKG, 113). Šiai darybos kategorijai priskirti 9 priesagų vediniai, 4 vediniais pavadinami augalai – *saulainė*, *saulenis*, *saulynas*, *saulinė*. LKŽe botanikos terminų pažymas turi priesagų *-ainė*, *-ynas* vediniai *saulainė* ('graižžiedžių šeimos dekoratyvinis augalas (Helenium)'), *saulynas* ('didysis debesylas (Inula helenium)'), į DLKŽ įtraukti terminų pažymas turintys *saulainė*, *saulenis*. LKG (1, 353) nurodoma, kad *-enis* tipo vediniai yra arba tarminiai, arba vartojami kaip įvairių sričių (dažniausiai botanikos arba zoologijos) terminai, tokią pažymą ir turi vedinys *saulenis* 'toks daugiametis krūmokšnis, augantis sausose arba kalnuotose vietose (Helianthemum)'¹⁹, sinonimiškas su tokią pat reikšmę turinčiais jau aptartais dūriniais: *saulenis* – *saulėžiedė* / *saulėžiedis* / *saulžieda* / *saulžiedė*.

Priesagos *-inė* vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai dalykus žymi įvairiai: pagal medžiagą, vietą, objektą ar kurią nors į akį krintančią dalį (DLKG, 115–116). Toks ir yra vedinys *saulinė* ('žr. saulėgraža 2') – jis žymi į akį krintančią dalį – augalo apvalumą ir geltoną spalvą. Šis botanikos pažymą LKŽe turintis vedinys papildo gausią bendrašaknių sinonimiškų dūrinių eilę.

Su priesagomis *-ėka*, *-yka* ir *-yna* sudaryti 3 sinonimiški vediniai (visi turi dangaus kūno reikšmę): *saulyna* 'saulė' – *saulėka* – *saulyka*. Šių bendrašaknių darinių substitucija vienas kitu iš esmės galima (pvz., *Greitai saulėka patekės* LKŽe – *saulyna* / *saulėka patekės*), bet LKŽe pateikta tik vedinių *saulėka* ir *saulyka* vartosenos pavyzdžių, o vedinio *saulyna* vartosenos pavyzdžių nepateikta nei LKŽe, nei LKŽPK, jų nerasta ir DLKT, nė vienas iš darinių neįtrauktas į DLKŽ, BŽa, taigi galima teigti, kad tai pasyviosios vartosenos žodžiai²⁰.

DLKG (114) nurodoma, kad priesagos *-ininkas*, *-ė* vediniai dažnai asmenį pavadinama pagal pobūvį, susibūrimą, dalyvavimą kokiame nors (bendrame) veiksmė. Būtent toks yra vedinys *saulininkas*, *-ė* – juo vadinamas „Saulės“ mokytojų kursų lankytojas arba saulę garbinantis žmogus. Atkreiptinas dėmesys į ND pateiktą kitokią *saulininkas* reikšmę – 'kas verčiasi iš saulės energetikos': **Saulininkai** *jėgaines statyti puolė išgirdę valstybės pažadą <...>; [...]. Iš saulininkų superkama elektra gali pigti iki 40 proc <...>* ND. Taigi neatmestina, kad ilgainiui žodynuose gali atsirasti dar viena *saulininkas*, *-ė* reikšmė.

Su priesaga *-ynai* sudarytas vedinys *saulynai* turi reikšmę 'šalia saulės (ar mėnulio) kartais matomi šviesūs stulpai, apatiniosios saulės, saulabroliai'. Jis papildo tokią pat reikšmę turinčių

¹⁹ *Saulenis* vadinamas saulės gėle, žr. <https://www.botanikos-sodas.vu.lt/puslapiai/augal%C5%B3-gentys/saulenis>.

²⁰ S. Ambrazo teigimu (2000, 90–92), *saulyka* ir *saulėka* būdingi tik kai kurioms aukštaičių tarmėms.

skirtingų darybos būdų bendrašaknių darinių gretą: *saulabroliai* / *saulėbroliai* / *sauliabroliai* – *saulaštulpiiai* – *saulynai* – *priesaulis* 2 / *prysaulė* / *prysaulis* 2 (priešdėlio vediniai gali būti vartojami vienaskaitos ir daugiskaitos forma, kiti dariniai yra daugiskaitiniai).

Su daiktavardžiu *saulė* semantiškai susijęs ir LKŽe pateiktas žodis *saulėtra* (‘žr. saulėsekė’: *Saulėgrąža ir saulėtra debesuotu laiku pasisuka saulei linkant* LKŽe). Priesaga *-ėtra* žodžių darybos veikaluose neminama; augalo pavadinimas *saulėtra* formaliai susijęs ir su būdvardžiu *saulėtas*, *-a* (tuomet jis būtų *-ra* vedinys), bet semantiškai artimesnis daiktavardžiui *saulė*. Šis darinys laikytinas minėtų DV sinonimu: *saulasekė* / *saulėsekė* / *saulseka* / *saulsekė* – *saulėtra*.

2.1.1.4. Galūnės vedinys. Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų kategorijai skirtinas daugiskaitinis daiktavardis *sauliai* (‘tokia vasarinių vikių veislė’ LKŽe) – jis yra galūnės *-is*, *-ė* (*-ys*, *-ė*) arba *-ius*, *-ė* vedinys (abiejų galūnių vedinių daugiskaitos vardininkas toks pat).

2.1.1.5. Mišrusis darybos būdas. Iš nurodytuose šaltiniuose rastų daiktavardžio *saulė* darinių 8 yra mišriosios darybos. Kompozicijos-sufiksacijos rezultatu laikytini DV *saulagrąžtė* (‘žr. saulėgrąža 2’) ir *saulagrąžtis* (‘žr. saulagrąžtė’) (dariniai, sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulė*, *grąžtis* ir priesagos *-t*, reiškia tą patį, bet skiriasi galūne (ir gimine): *saulagrąžtė* / *saulagrąžtis* ‘graižaziedžių šeimos augalas dideliu žiedynu (Helianthus)’. Iš tų pačių pamatinių žodžių sudarytas ir priesagą *-čia* turintis darinys *saulagrįžčia* (‘žr. saulagrįžė’). Taigi DS eilę su įprasčiausiu lietuvių kalbos žodžiu, dominante laikytinu daiktavardžiu *saulėgrąža* (‘graižaziedžių šeimos augalas dideliu žiedynu (Helianthus)’) sudaro dūriniai, priesagos vediniai ir mišriosios darybos dariniai: *saulėgrąža* 2 / *saulagrąžė* / *saulagrąžis* / *saulagrįžė* / *saulagrįžis* / *saulagrūžė* / *saulagrūžys* / *saulėgraiža* / *saulėgrąžė* / *saulogrąža* / *saulogrąžas* / *saulogrąžė* / *saulogrąžis* / *saulogrįžis* / *saulėgrąžė* / *saulėgrąžis* / *saulėgrįžė* / *saulėgrožė* – *saulažolė* / *saulėžolis* / *saulažolis* / *saulžolė* / *saulėžolė* / *sauliažolė* / *sauliažolis* – *saulažolynis* / *sauliažolynis* / *saulėžolynis* – *saulagrąžtė* / *saulagrąžtis* – *saulagrįžčia* – *sauliadryžis* – *saulinė*. Nors visi tapačios semantikos dariniai vartojami panašioje leksinėje aplinkoje ir jų substitucija vienas kitu iš principo galima be didesnių apribojimų, dabartinėje lietuvių kalboje ši augalą įprasta vadinti BŽa, DLKŽ fiksuotu dariniu *saulėgrąža*. Šis darinys vienintelis iš DV, DS eilės LKŽe, DLKŽ turi botanikos termino pažymą.

DV laikytini saulės sugrįžimą įvardijantys dariniai *saulagrįžtis* ‘žr. saulėgrąža 1’ ir *saulėgrąžtai* ‘žr. saulėgrąža 1’. Tuos pačius pamatinius žodžius ir priesagą *-t* turintys dariniai skiriasi jungiamaisiais balsiais, šaknies balsių kaita, galūne ir skaičiumi. Šie DV yra aptartų dūrinių

sinonimai: *saulagrįžtis* / *saulėgrąžtai* – *saulėgrąža* 1 / *saulėgrąžai* / *saulėgrąžas* / *saulėgrąžis* / *sauliagrįžis* / *saulėgrįža* / *saulėgrįžis*.

Su nutrūkstamu formantu sudarytas LKŽe neologizmo pažymą turintis darinys *saulaklėstis* (: *saulė*, 1 *klėsti* 3²¹, *-tis*) ‘skėtis’. Jo antruoju sandu yra parodoma, kokiam veiksmui skirtas dariniu pasakomas daiktas (skėtis) – siausti, gaubti ir saugoti nuo saulės bei jos spindulių. LKŽe ir LKŽPK nepateikta darinio vartosenos pavyzdžių, jų nerasta ir DLKT, todėl galima teigti, kad šis DLKŽ, BŽa nefiksuotas darinys dabartinėje lietuvių kalboje nevertojamas.

Mišriojo darybos būdo dariniu laikytinas *sauladegtis* (: *saulė*, *dega*, *-tis*) ‘saulėkaita’. Darinio pirmasis sandas žymi veiksmo objektą – saulę, o šiuo žodžiu pavadinama saulės kaitinama vieta. Taip pat priesagą *-tis* ir du pamatinius žodžius turi BŽa ir ND pateiktas darinys *saulėdengtės* (: *saulė*, *dengti*) (apie daiktavardžio *saulėdengtės* darybą žr. Murmulaitytė 2020). ND nurodoma dūrinio *saulėdengtės* reikšmė – ‘išorinė langų arba balkonų užuolaida; pastogėlė, sauganti nuo saulės’. Taigi DS porą sudaro ir vienas kitu be didesnių apribojimų gali būti pakeisti dūrinys ir kompozicijos-sufiksacijos darinys *saulėdengės* – *saulėdengtės*: *virš parduotuvių vitrinų įrengiamos saulėdengtės* BŽa; *Visi kiti slėpėsi kur pavėsyje, po medžiais ar saulėdengtėmis* ND; *nusisuku ir užlipu į terasą. Saulėdengės nuleistos* DLKT.

LKŽe rastas netipiškas darinys (arba sąauga) *saulįspįsena* (‘saulės spindėjimas’) remiasi daiktavardžiu *saulė*, veiksmažodžiu *įspįsti* (‘įeiti, įsiskverbti spinduliams, įspindėti’) ir dar turi priesagą *-sena*²². LKŽe pateiktas vienas vartosenos pavyzdys iš Jurgio Pabrėžos raštų (*augymės lovomis rūškanomis aptaisytos, vienok nuo saulįspįsenos iš karmazino bebarvės*), kitur (LKŽPK, DLKŽ, BŽa jis nefiksuotas), taigi šis neologizmo pažymą LKŽe turintis darinys liko pasyviojoje vartosenoje.

2.1.2. Būdvardžiai, kaip ir daiktavardžiai, daromi visais keturiais pagrindiniais žodžių darybos būdais, taip pat ir mišriuoju būdu – išsyk pridedant priešdėlį ir priesagą arba, be sudūrimo, pridedant dar ir priesagą (Keinys 1999, 75–83; DLKG, 191–238). Daiktavardžiu *saulė* remiasi 19 būdvardžių: 7 dūriniai, 5 priesagų vediniai, 5 priešdėlių vediniai, 1 galūnės vedinys ir 1 mišriosios darybos darinys.

2.1.2.1. Visi **dūriniai** yra sudaryti iš daiktavardžio *saulė* ir kokio nors veiksmažodžio. Dūrinys *saulėdegis*, *-ė*²³ (‘saulėje augęs’ *Saulėdegiai* *beržai visuomet būna šykštesni* LKŽe)

²¹ LKŽe žodis 1 *klėsti* 3 reiškia ‘siausti, gaubti’.

²² Iš esmės šis darinys galėtų remtis ir potenciniu pamatiniu veiksmažodžiu abstraktu **spįsena* (atkreiptinas dėmesys į šaknies priebalsio *s* ir priesagos susiliejamą).

²³ Veikiausiai remiamasi *degti* reikšme ‘labai šildyti, kaitinti (apie saulę)’ LKŽe.

laikytinas metaforišku – augalai gali augti ir žydėti tik gavę saulės spindulių. Dūriniai 2 *saulėlydis*, –ė (‘žr. saulėlydinis 2’), 2 *saulėleidis*, –ė (‘esantis saulės laidos metu’), *saulėtekis*, –ė (1 ‘esantis prieš saultekį’, 2 esantis rytuose’) žymi veiksmo laiką. DLKT rastas dūrinys *saulamėgis*, –ė laikytinas LKŽe pateikto dūrinio *saulėmėgis*, –ė (‘kas mėgsta saulę’) DV (dūriniai skiriasi jungiamuoju balsiu). O jų antonimu laikytinas dūrinys *saulėvengis*, –ė (‘kas vengia saulės’) – bendrašakniais dūriniais pavadinamos priešingos ypatybės: ***saulėmėgiai*** (*heliofiliniai*) *augalai* LKŽe; *Ji, kaip tas saulamėgis augalas, nyksta ir skursta tamsiame šešėly* <...> DLKT; ***Saulėvengiai*** (*heliofobiniai*) *augalai* LKŽe.

2.1.2.2. Priesagų vediniai. Iš daiktavardžio *saulė* išvesti 5 priesagų vediniai. Kaip teigia Kniūkšta (1976, 3), priesagos *-inis*, –ė būdvardžiai gausiai vartojami tiek tarmėse, tiek bendrinėje kalboje, šnekamojoje ir raštų kalboje, tiek ir publicistikoje, mokslinėje literatūroje ir terminijoje. Priesaga *-inis*, –ė turi išskiriamąją reikšmę, nurodo priklausymą pamatiniam žodžiui (Ambrazas 2011, 71). Su dabartinėje lietuvių kalboje populiariausia būdvardžių priesaga *-inis* iš daiktavardžio *saulė* išvestas daugiareikšmis vedinys *saulinis*, –ė. Daria priesagą *-iškas*, –a turi panašios bei būdingos ypatybės būdvardis *sauliškas*, –a. Bendrašakniai daugiareikšmiai vediniai *saulinis*, –ė ir *sauliškas*, –a reikšme ‘būdingas saulei’ sudaro DS porą. Sinonimų kaita vienas kitu iš esmės galima (plg. *Auksinė mėnulio šviesa virsta rausvai sauline spalva* LKŽe – *virsta sauliška spalva*), bet į DLKŽ, BŽa neįtraukto būdvardžio *sauliškas*, –a vartoseną retesnė – LKŽe, LKŽPK nepateikta jo vartosenos pavyzdžių, DLKT taip pat rasta daugiau sakinių su *saulinis* (50 pavyzdžių) negu su *sauliškas* (6 pavyzdžiai): *Jo kilmė veikiausiai sietina su sauline dievybe* DLKT; *įžengti į nuostabią žinijos šalį pro saulškuosius grožio vartus* DLKT.

Priesagos *-ingas*, –a būdvardiniai vediniai „apibendrintąja kokybine reikšme žymi gausų ypatybės turėjimą arba ypatybės ryškumą, rečiau paprastą ypatybės turėjimą“ (Kniūkšta 1976, 185; plg. DLKG, 197). Gausų ypatybės turėjimą ir žymi vidinės ypatybės priesagos *-ingas* vedinys *saulingas*, –a (‘turintis daug saulės, saulėtas’). Perkeltinę darybinę reikšmę turi priesagos *-ėkas* vedinys *saulėkas*, –a (‘pietinis, šiltas’). DS laikytini priesagų *-ėtas*, –a ir *-otas*, –a vediniai *saulėtas*, –a (‘toks, koks būna saulei šviečiant, su saule’) – *saulotas*, –a (‘žr. saulėtas’). Nors šie bendrašakniai dariniai gali būti vartojami panašioje leksinėje aplinkoje ir jų substitucija vienas kitu iš esmės galima (plg. *Kai tik oras saulotas, tai arti sunku gerai arkliais – jie šoka ir bėga* LKŽe; *Tokia graži ir saulėta dienele* LKŽe – *oras saulėtas, saulota dienele*), dabartinėje lietuvių kalboje paprastai vartojamas būdvardis *saulėtas*, –a – tik jis įtrauktas į DLKŽ, BŽa, jo vartosenos

pavyzdžių gausu DLKT (plg. tekstyne rasti 2171 pavyzdžiai su būdvardžiu *saulėtas*, *-a*, bet nerasta nė vieno vedinio *saulotas*, *-a* vartosenos pavyzdžio).

2.1.2.3. Priešdėlių vediniai. Rasti 5 dariniai, kurie sudaryti prie pamatinio žodžio *saulė* pridėdant priešdėlius *be-*, *j-*, *nuo-*, *prieš-*²⁴. Kaip teigia Keinys, „[i]š daiktavardžių daugiausiai būdvardžių daroma su priešdėliu *be-*. Tie santykiniai būdvardžiai žymį ypatybę, kylančią iš neturėjimo pamatiniu daiktavardžiu įvardijamo dalyko“ (Keinys 1999, 80). Būtent toks ir yra priešdėlio *be-* vedinys *besaulis*, *-ė* (‘be saulės’). Priešdėliu *nuo-* turi būdvardis *nuosaulus*, *-i* (‘mažiau saulės apšviečiamas, nukreiptas nuo saulės’ *Dar nuosaulėsnėse vietose tebesilaikydavo pašalas* LKŽe). DV porą sudaro to paties priešdėlio variantus turintys būdvardžiai *priešsaulis*, *-ė* / *pryšsaulis*, *-ė* (‘esantis prieš saulę’). Šie būdvardžiai yra sinonimiški su priešdėlio *j-* vediniu *įsaulus*, *-i* (‘esantis prieš saulę, saulėtoje vietoje’), turinčiu iš abiejų dėmenų sulietą vienalytę reikšmę (LKG 1, 590). Atkreiptinas dėmesys, kad žodynuose pateikta tik vedinio *įsaulus*, *-ė* vartosenos pavyzdžių (*Ši kalvelė labai įsauli* LKŽe; *Įsaulus daržas* DLKŽ), DLKT taip pat rastas 1 šio vedinio vartosenos pavyzdys (*tupėjo katinai ir katės, kiekvienas susiradęs pačią įsauliausią vietelę* DLKT), o į DLKŽ ir BŽa neįtrauktų būdvardžių *priešsaulis*, *-ė* / *pryšsaulis*, *-ė* vartosenos pavyzdžių nėra nei LKŽe, nei LKŽPK, jų nerasta ir tekstyne. Taigi nors teoriškai bendrašaknių darinių substitucija galima (*priešsaulis*, *-ė*, *pryšsaulis*, *-ė* *daržas*, *kalvelė*), realiai ši DS eilė nefunkcionuoja.

2.1.2.4. Galūnės *-us*, *-i* vediniu laikytinas būdvardis *saulus*, *-i*: jo kaip antraštinio žodžio žodynuose nėra, bet LKŽe pateiktas šio būdvardžio aukštesnysis laipsnis *saulesnis*, *-ė* (‘labiau apšviestas saulės’: *Saulesnėj pusėj viešnės jau yr išsirpusios* LKŽe; LKŽPK *saulus*, *-i* taip pat nepateiktas, jo vartosenos pavyzdžių nerasta ir tekstyne).

2.1.2.5. Mišriosios darybos rezultatu laikytinas priešdėlio *pa-* ir priesagos *-inis*, *-ė* darinys *pasaulinis*, *-ė*, turintis reikšmę ‘esantis po saule, saulės pusėje, į saulę’. Nors formalusis pamatavimas jį leistų sieti su daiktavardžiu *pasaulis*, semantinis pamatavimas rodo, kad jis darybos opoziciją sudaro su daiktavardžiu *saulė*: *Pasaulinis*, *po saulei esąs* LKŽe. (Šio būdvardžio vartoseną reta – dažniausiai dabartinėje kalboje vartojamas tolesnės darybos pakopos būdvardis *pasaulinis*, *-ė*, sudarytas iš *pasaulis*, žr. 2.2.1.)

2.1.3. Veiksmoždziai daromi su priesagomis, priešdėliais, taip pat pasitaiko ir mišriosios darybos vedinių (Keinys 1999, 86–97), DLKG (406–407) nurodomi ir vediniai su sangrąžos

²⁴ Pasakytina, kad esama įvairių nuomonių dėl priešdėlius turinčių būdvardžių kilmės (Paulauskienė 1994, 191–195); priešdėliai *j-*, *prieš-*, *nuo-* kaip būdvardžių darybos afiksai apskritai nurodomi ne visuose veikaluose, bet LKG (1, 590–591) jie minimi.

afiksu. LKŽe rasti 3 vardažodiniai priesagų vediniai: padaromąją reikšmę turi priesagos *-inti* vedinys *saulinti* ('daryti, kad būtų saulėta') ir priesagos *-uoti* vedinys *sauluoti* ('nuo saulės gelsti'), priesagos *-ėti* vedinys *saulėti* ('darytis saulėtam', 'šilti nuo saulės') turi būvio kaitos reikšmę. Pasakytina, kad tik veiksmažodis *saulėti* įtrauktas į DLKŽ, BŽa: *Rodo pro duris į vis labiau saulėjančią padangę* LKŽe; *Jau pašaliai pradeda saulėti* DLKŽ; *Saulėjanti* padangė BŽa.

2.1.4. Prieveiksmiai sudaromi su priesagomis, priešdėliais ir mišriuoju būdu (su priešdėliu ir priesaga) (žr. Keinys 1999, 98–102). Visi prieveiksmiai, sudarantys opoziciją su *saulė*, laikytini mišriosios darybos (prefiksacijos-sufiksacijos rezultatu). Keinio (1999, 102) teigimu, daug naujų prieveiksmių padaryta ir padaroma su priešdėliu *pa-* ir priesaga *-iui*. Toks yra daugiareikšmis prieveiksmis *pasauliui*. Keletas prieveiksmių su juo yra sinonimiški viena ar kita reikšme, pvz., visomis reikšmėmis DS eilę sudaro *pasauliui* – *pasauli* ('žr. pasauliui') – *pasauliuo* ('žr. pasauliui'), kitą DS eilę sudaro *pasauliui* (1 'taip, kaip eina saulė, pagal saulę') – *pasauliu* – *pasauliuo* – *pasauli*, DS porą sudaro ir tą patį reiškiantys bendrašakniai prieveiksmiai *nuosauliui* ('saulei neapšviečiant, ne prieš saulę') – *nuosauliai* ('žr. nuosauliui'). Prieveiksmis *įsauliui* ('prieš saulę') sudarytas su priešdėliu *į-* ir priesaga *-iui*. Iš LKŽe pateiktų prieveiksmių į DLKŽ, BŽa įtraukti dabartinei kalbai įprasti prieveiksmiai *įsauliui* (*Ji sėdėjo įsauliui su knyga* BŽa) ir *pasauliui* (*Laikrodžio rodyklės sukasi pasaūliui, pasauliui* BŽa).

2.2. 70 darinių, turinčių šaknį (arba vieną iš šaknų) *saul-*, yra **tolesnių darybos pakopų** rezultatas.

2.2.1. 54 šaknį *saul-* turintys dariniai laikytini **2-osios pakopos dariniais**.

Daiktavardžiai. Iš įvairių daiktavardžių, kurių pamatinis žodis (arba vienas iš jų) yra daiktavardis *saulė*, sudarytas 31 daiktavardis. Daugiausia (20) 2-osios pakopos darinių remiasi daiktavardžiu *pasaulis*. Iš šio pamatinio žodžio sudaryta priesagų vedinių: *pasaulybė* 'visata', *pasaulinis*, *-ė* 'valkata, benamis', DS *pasaulietis*, *-ė* 'nepriklausantis dvasininkų luomui žmogus, ne dvasininkas' – *pasaulininkas*, *-ė* – *pasaulionis*, *-ė* – *pasauliškis*, *-ė*, priešdėlių vedinių: DV *užpasaulis* 'kas yra už pasaulio ribų; kitas pasaulis' / *užpasaulis* (neol.) / *ažupasaulis*, *priešpasaulis* 'tai, kas buvo prieš pasaulio susikūrimą', dūrinių: *mikropasaulis* 'žr. mikrokosmas', *pasaulėjauta* 'žmogaus jausminis santykis su jį supančiu pasauliu', *pasaulėstaba* 'pasaulio stebėjimas', *pasaulėtvarka* 'pasaulio sandara', *pasaulėvaizdis* 1 'bendras pasaulio vaizdas', 2 'požiūris į pasaulį ir jo reiškinius', *puspasaulis* 'pusė pasaulio', DV ir DS *pasaulėžiūra* 'pažiūrų į pasaulį, į gyvenimą, į aplinką visuma' / *pasauliožiūra* – *pasaulėžvalga* / *pasauliožvalga*. Augalų

pavadinimai eina šių 2-osios pakopos darinių pamatiniais žodžiais: DS *saulašariniai* bot. ‘dviskilčių klasės daugiamečiai žoliniai pelkių ir vandens augalai’ – *saulašariečiai* ‘žr. saulašariniai’ (: *saulašarė*), *sauleniniai* bot. ‘našlaičiažiedžių eilės daugiamečių krūminių augalų šeima, švitrūniniai’ – *sauleniečiai* ‘žr. sauleniniai’ (: *saulenis*), *saulinykėlės* bot. ‘puikioji žilė (Senecio elegans)’ (: *saulinykas*), *saulėgrąžynas* ‘vieta, kur auga saulėgrąžos’ (: *saulėgrąža*), būdvardžiais remiasi vardažodžių abstraktai *saulėtumas* (: *saulėtas*), *saulingumas* (: *saulingas*), iš asmens pavadinimo išvestas ND pateiktas abstraktas *saulininkystė* (: **saulininkas*, -ė ND), iš veiksmažodžio *saulėti* sudarytas LKŽe nepateiktas, bet įtrauktas į DLKŽ, BŽa abstraktas *saulėjimas*. Su priešdėliu *prieš-* iš dūrinio *saulėtekis* sudarytas laiko reikšmę turintis vedinys *priešsaulėtekis* (‘laikas prieš pat saulėtekį’).

Daiktavardžio *saulė* darybos lizde 19 2-osios pakopos **būdvardžių**. Beveik visi dariniai (nemaža jų dalis sudaryti iš DV) turi priesagą *-inis*, *-ė*, daug darinių susiję variantiškumo arba sinonimijos santykiu: *sauliagrūžinis*, *-ė* (‘kuris saulės grąžos meto’), *saulėgrąžinis*, *-ė* (1 ‘susijęs su saulėgrąža, saulės sugrįžimu’, 2 ‘padarytas iš saulėgrąžų’, 3 ‘atsirandantis ant saulėgrąžų’) / *saulogrūžinis*, *-ė*; *saulėkaitinis*, *-ė* (‘saulės kaitinamas’) / *saulokaitinis*, *-ė*; *saulėtekinis*, *-ė* (2 ‘rytinis, iš rytų’) / *saultekinis*, *-ė*; *saulėtekinis*, *-ė* (1 ‘susijęs su saulėtekiu’) / *saulotekinis*, *-ė*; *saulėlydinis* (‘susijęs su saulės nusileidimu’) / *saulolaidinis*, *-ė*, reikšmę ‘vakarinis’ turintys bendrašakniai dariniai *saulėlydinis*, *-ė* 2 / *saullydinis*, *-ė* / *saulėleidinis*, *-ė* – *saulėlydiškas*, *-a*; 1 *pasaulinis*, *-ė* – *pasauliškas*, *-a*. Dėl semantinio pamatavimo 3 būdvardžiai laikomi dariniais su nutrūkstamu formantu (jie sudaryti su priešdėliu ir priesaga): ***posaulėlydinis***, *-ė* ‘esantis po saulėlydžio’ (: *saulėlydis*), ***priešpasaulinis***, *-ė* (‘buvęs prieš pasaulio pradžia’ (: *pasaulis*), ***užpasaulinis***, *-ė* (‘esantis už pasaulio ribų, ne šio pasaulio’). Darinys *prosaulėtas*, *-a* (‘su pragiedruliais’) gali sudaryti darybos opoziciją su būdvardžiu *saulėtas*, *-a* (tuomet jis laikytinas 2-osios pakopos priešdėlio *pro-* vediniu), bet neatmestina, kad tai yra mišriosios darybos darinys, sudarytas iš daiktavardžio *saulė* išsyk su priešdėliu ir priesaga (tuomet jis būtų 1-ojo laipsnio darinys).

2-osios pakopos **veiksmažodžiai** sudaryti su priesagomis ir priešdėliais: priesagų vediniais laikytini iš daiktavardžio *pasaulis* išvesti veiksmažodžiai *pasaulinti* (‘daryti pasaulietiška’) ir *pasaulėti* (‘darytis pasaulininku, pasauliečiu’), iš veiksmažodžio *sauluoti* (‘nuo saulės gelsti’) su priešdėliu *pa-* sudarytas veiksmažodis *pasauluoti* (‘nuo saulės pagelsti’), iš veiksmažodžio *saulinti* su priešdėliais *į-*, *nu-* sudaryti veiksmažodžiai *įsaulinti* (‘įkaitinti saulėje’), *nusaulinti* (‘nudeginti saulėje, apšviesti saule’), DS porą sudaro iš veiksmažodžio *saulėti* su priešdėliais *į-* ir *iš-* sudaryti

veiksmažodžiai *įsaulėti* ('išsigiedrinti') – *išsisaulėti* ('išsigiedryti'). Su pačia dariauja priesaga *-ai* sudarytas **prieveiksmis** *sauliškai* remiasi būdvardžiu *sauliškas*, *-a*.

2.2.2. Tolimesnių (3-osios, 4-osios, 5-osios) darybos pakopų dariniai. 3-osios pakopos dariniais laikytina 11 darinių. Visi daiktavardžiai yra veiksmažodžių abstraktai (*pasaulėjimas*, *pasaulinimas*) ir vardažodžių abstraktas *pasauliškumas*. Būdvardžiai sudaryti su priesagomis *-inis* ir *-iškas*, beveik visi išvesti iš sinonimiškų pamatinių žodžių ir kuria nors reikšme patys yra sinonimai: *pasaulėžiūrinis*, *-ė* ('susijęs su pasaulėžiūra') – *pasaulėžvalginis*, *-ė* ('susijęs su pasaulėžvalga'), *pasaulietinis*, *-ė* (2 'būdingas pasauliečių gyvenimui, apimantis pasauliečių gyvenimą, nesusijęs su religija') – *pasaulietiškas*, *-a* (1 'būdingas pasauliečiams', : *pasaulietis*) – *pasaulioniškas*, *-a* ('žr. pasaulietiškas', : *pasaulionis*). Veiksmažodžiai sudaryti su priešdėliu *su-* (*supasaulėti* (1 'pasidaryti pasaulininku, pasauliečiu', 2 'pasidaryti pasaulietiniam', : *pasaulėti*), *supasaulinti* ('padaryti pasaulietišką, pasauliečių tvarkomą', : *pasaulinti*), orieveiksmis *pasauliškai* (: *pasauliškas*, *-a*) turi pačią dariaują priesagą *-ai*. 4-osios pakopos dariniai yra daiktavardžiai: tipiškas darybines reikšmes turintys veiksmažodžių abstraktai (*supasaulėjimas*, *pasaulietinimas*, *supasaulinimas*), vardažodžio abstraktas *pasaulietiškas*, o veiksmažodžio abstraktas *supasaulietinimas* laikytinas 5-osios pakopos dariniu.

IŠVADOS

Darybos lizdą, kurio centre yra daiktavardis *saulė*, sudaro 287 dariniai: daugiausia daiktavardžių (78 proc. visų darinių), būdvardžiai sudaro 15 proc., veiksmažodžiai 4 proc.,rieveiksmiai 3 proc. visų darinių. Dominuoja 1-ojo laipsnio dariniai, t. y. tokie, kurių pamatiniu žodžiu (arba vienu iš jų) eina daiktavardis *saulė*: plg. 1-ojo laipsnio dariniai sudaro 74 proc. visų darinių, o tolesnių darybos pakopų (2-ojo, 3-ojo, 4-ojo ir 5-ojo laipsnių) dariniai – 24 proc. visų darinių.

Daiktavardžiai sudaryti visais darybos būdais, bet daugiausia dūrinių – jie sudaro 69 proc. visų daiktavardžių darinių. 61 proc. dūrinių yra su antruoju veiksmažodiniu dėmeniu. 34 proc. dūrinių dėmenys jungiami balsiu *-ė-*. Dalis dūrinių turi tiesiogines reikšmes (nurodo paskirtį, priklausymą, daiktinį požymį, bet daugiau perkeltines reikšmes turinčių (metaforinių ir metoniminių) dūrinių. Daiktavardis *saulė* beveik visada (99 proc.) eina pirmuoju 1-ojo laipsnio dūrinių dėmeniu.

Daiktavardžio *saulė* darybos lizde esama naujadarų – į žodynus neįtrauktų darinių arba naują reikšmę įgijusių darinių. Naujadarais pavadinamos naujos realijos arba jie yra žodynuose fiksuotų darinių variantai, sinonimai.

Tyrimas parodė, kad lietuvių kalboje tie patys dalykai (dažniausiai augalai, reiškiniai) vadinami variantiškai: sudaryta ir aptarta 40 DV ir 33 DS eilės. Ypač daug bendrašaknių pavadinimų turi augalas (*saulėgrąža*) ir saulės leidimosi metas (*saulėlydis*) – šiose DV, DS eilėse yra atitinkamai 33 ir 29 bendrašakniai dariniai. Nors daugeliu atvejų DS, DV yra artimos (ar net tapačios) semantikos žodžiai, dažnai skiriasi jų vartoseną, paplitimas: paprastai tik kuris nors vienas DV, DS eilės narys yra įprastas dabartinei lietuvių kalbai, yra dažnai vartojamas, o kiti dariniai priklauso pasyviajai leksikai, žinomi nedidelei lietuvių kalbos vartotojų daliai arba užfiksuoti tik rašytiniuose šaltiniuose. Labai retai bendrašakniai dariniai susiję antonimiškumo santykiu (sudarytos ir aptartos 2 bendrašaknių antonimų eilės).

Literatūra ir šaltiniai

Ambrazas Saulius 1993, *Daiktavardžių darybos raida*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Ambrazas Saulius 2000, *Daiktavardžių darybos raida II*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Ambrazas Saulius 2011, *Būdvardžių darybos raida*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Bubnelytė Jolita 2015, *Lietuvių liaudies simbolika „En vogue“ aprangos kolekcijoje*. Baigiamasis magistro projektas. Kaunas: Kauno technologijos universitetas.

Butkus Vigmantas (red. kolegijos pirmininkas) 2010, *Inter-studia humanitatis 10: Saulė pasaulio kultūroje*.

BŽa – Liutkevičienė D. (red.), Bendrinės lietuvių kalbos žodyno antraštynas, <http://bkz.lki.lt/antrastynas/?pg=c>.

DLKG – Ambrazas Vytautas (red.) 2005, *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 4 pataisyta laida, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

DLKT – Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas, <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/> [žiūrėta 2020-04-09].

DLKŽ – Keinys S. (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 2012, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, <http://lkiis.lki.lt/dabartinis>.

Dundulienė Pranė 2008, *Lietuvių liaudies kosmologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Ermanytė Irena 2008, *Antonija ir antonimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Greenbaum Sidney 1996, *The Oxford English Grammar*. Oxford New York: Oxford University Press.

Jakaitienė Evalda 2010, *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kazlauskaitė Rūta 2014, Žydrinės saulėgražos vaizdinys lietuvių poezijoje, *Res Humanitariae* XVI, 86–107.

Keinys Stasys 1999, *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Klimka Libertas 2003, Lietuvos dangus: Saulė ir Mėnulis, *Lietuva iki Mindaugo*, Jovaiša Eugenijus, Butrimas Adomas (sud.), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 21–24.

KTŽ – Gaivenis Kazimieras; Keinys Stasys 1990, *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.

Laurinkienė Nijolė 2017, Saulės ratų ir jos laivo mitiniai vaizdiniai: šviesulys paros cikle, *Tautosakos darbai* 54, 13–25.

LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija* 2008, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

LKG – Ulvydas Kazys (vyr. red.) 1965, *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 1, Vilnius: Mintis.

LKŽPK – *Lietuvių kalbos žodyno papildymų kartoteka*, <http://lkiis.lki.lt/antra-kartoteka> [žiūrėta 2020-04-09].

Miliūnaitė Rita 2009, *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Murmulaitytė Daiva, 2020, Naujųjų dūrinių analizės ir klasifikacijos galvosūkliai, *Acta Linguistica Lithuanica* LXXXII, 34–51.

ND – Miliūnaitė Rita (sud.), *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*, <http://naujazodziai.lki.lt/> [žiūrėta 2020-04-09].

Pakerys Antanas 1994, *Akcentologija I*, Kaunas: Šviesa.

Paulauskienė Aldona 1994, *Lietuvių kalbos morfologija. Paskaitos lituanistams*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Sabaliauskas Algirdas 1990, *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas.

Skardžius Pranas 1996, *Rinktiniai raštai 1, Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Smetona Antanas 2005, Pagrindinių darybos būdų skyrimo klausimu, *Acta Linguistica Lithuanica* 52, 83–89.

Razauskas Dainius 2011, Dievo vaikaitis: žmogaus vieta lietuvių kosmologijoje, *Tautosakos darbai* XLII, 131–158.

Urbutis Vincas 2009, *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Vaiškūnas Jonas 1992, Saulės ir Mėnulio simbolika baltų pasaulėžiūroje, *Senovės baltų simboliai*, Vilnius: Academia, 131-149.

Vaitkevičienė Daiva, 2001, *Ugnies metaforos: lietuvių ir latvių mitologijos studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Vaskelienė Jolanta 2000, *Darybiniai sinonimai*, Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė.

Vaskelienė Jolanta 2013, Darybinių sinonimų, darybinių variantų ir paronimų panašumai bei skirtumai, *Žmogus ir žodis: Didaktinė lingvistika*, t. 15, nr. 1, 206–214.

Zabulytė Jolanta 2004, Saulės kulto apraiškos armėnų ir lietuvių kryžiuose, *Orientalia Vilnensia* 4, 200–212.

Župerka Kazimieras 2012, *Stilistika*, III pataisytas ir papildytas leidimas, Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.

Казак, Мария 2004, *Интегративная теория словообразовательного гнезда: грамматическое моделирование; квантитативные аспекты; потенциал; прогнозирование*. Белгород: Изд-во Белгородск. гос.ун-та.

Gauta: 2020-10-12

Priimta: 2020-12-01